साहित्यकार हेमराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र मूल्याङ्कन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम, नेपाली विभागअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

हेमराज बुढाक्षेत्री
परीक्षा रोल नं.-१०००९,
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,
इलाम

२०६४-२०६७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

'साहित्यकार हेमराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र मूल्याङ्कन' शीर्षकको यो शोधपत्र हेमराज बुढाक्षेत्रीले मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नु भएको हो । निरन्तरको प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग इलामसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

शोधनिर्देशक

____

गुरुप्रसाद पोखरेल
(शिक्षण सहायक)
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,
इलाम

मितिः २०६८/०१/०२

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत हेमराज बुढाक्षेत्रीद्वारा तयार पारिएको प्रस्तुत **'साहित्यकार हेमराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र मूल्याङ्कन'** शीर्षकको यस शोधपत्रलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनको लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
सह-प्रा. बुद्धिप्रसाद घिमिरे	सेवानिवृत्त सह-प्रा. चूडामणि रेग्मी	शि.स. गुरुप्रसाद पोखरेल
विभागीय प्रमुख	मेची बहुमुखी क्याम्पस भद्रपुर, झापा	शोधनिर्देशक
	बाह्यपरीक्षक	

मितिः २०६८/०१/१९

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्ष दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । अनेकौं कार्यव्यस्तताको माझ विविध कठिनाइहरूलाई समेत थाति राखेर शोधकार्यमा मलाई अभिप्रेरित गर्दै, व्यस्त जीवनको अमूल्य समय दिएर समुचित सुझाव तथा सल्लाह दिएर मार्ग निर्देशन गर्नुहुने **श्रद्धेय गुरु गुरुप्रसाद पोखरेलज्यू**प्रति हृदयदेखी नै हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मेरो शोधप्रसावलाई सहर्ष स्वीकार गरी मलाई शोधकार्य गर्न हौसला प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख **श्री बुद्धिप्रसाद घिमिरे**प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु यसका साथै नेपाली विभागका सम्पूर्ण श्रद्धेय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सूचना उपलब्ध गराई विविध पक्षको लिखित तथा मौखिक जानकारी दिएर सहयोग गर्नुहुने शोधनायक हेमराज अधिकारी र उहाँकी धर्मपत्नी जानकी अधिकारी तथा उहाँको सम्पूर्ण परिवारजनप्रति हार्दिक अभार प्रकट गर्दछु ।

बाल्यकालदेखि नै मलाई शिक्षा-दीक्षा दिएर हरेक कुरामा मार्ग निर्देशन गर्दै यो अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउन साथै शोधपत्र तयार गर्नको लागि उचित वातावरण मिलाइदिने पुजनीय बुबा शेरबहादुर तथा ममतामयी माता राममाया बुढाक्षेत्रीप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु साथै शोधपत्र तयार पार्न प्रेरित गर्दै उचित वातावरण मिलाएर मेरो सफलतामै आफूलाई समर्पित गर्ने जीवनसाथी इन्दिरा बुढाक्षेत्री, छोरी विनुलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मलाई सर्वप्रथम शिक्षा दिने गुरु देउमान लिम्बूलगायत अध्ययन गरेका शैक्षिक संस्थाहरू श्री राष्ट्रिय मा.वि., गणेश उ.मा.वि., म.र.ब. क्याम्पस इलाम र यी संस्थाका श्रद्धेय गुरुहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु साथै यो शोधपत्र तयार पार्न आवश्यक सहयोग गर्नुहुने हरिसरण पौडेललगायत सहयोगी मित्रप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा छिटोछरितो रुपमा कम्प्युटर टङ्कण गरी सहयोग गर्नुहुने जनक रेग्मी, बसन्ती लिम्बू तथा माङ्गमालुङ्ग कम्प्युटर सिस्टम, इलामप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा, शोधपत्र आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभाग समक्ष पेश गर्दछु ।

हेमराज बुढाक्षेत्री
नेपाली विभाग
एम.ए दोश्रो बर्ष
समूह : २०६४-२०६६
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

मिति २०६७/१२/२४

शोधसार

शोधशीर्षक : साहित्यकार हेमराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन ।

शोधनिर्देशक : गुरुप्रसाद पोखरेल, शीक्षण सहायक, श्री महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम

शोधार्थी : हेमराज बुढाक्षेत्री

शोधप्रयोजन : त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष म.र.व. क्याम्पस इलाम नेपाली विभाग दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि ।

शैक्षिक सत्र : २०६४-२०६६

प्रस्तुत मिति : २०६७/१२/२४

'साहित्यकार हेमराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र मूल्याङ्कन' शीर्षकको शोधपत्रलाई निम्नलिखित ६ परिच्छेद भित्रको मूल शीर्षकमा विभाजन गरी आवश्यक विभिन्न उपशीर्षकहरूमा राखेर अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा **'शोधपत्रको परिचय'** मूल शीर्षक राखिएको छ । जस अन्तर्गत शोधशीर्षक, शोधप्रयोजन, शोधको विषय परिचय, समस्या कथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकायको समीक्षा, शोधको औचित्य, महत्व र उपयोगिता, शोधकार्यको सीमाङ्कन, सामग्रीसङ्कलन तथा अध्ययनविधि, शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता उपशीर्षक दिएर यो परिच्छेद तयार पारिएको छ ।

त्यसैगरी दोस्रो परिच्छेदमा **'हेमराज अधिकारीको जीवनी'** मूल शीर्षक रहेको छ । त्यस अन्तर्गत पृष्ठभूमि, वंशपरम्परा, पारिवारिक पृष्ठभूमि, जन्म र जन्मस्थान, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, विद्यार्थी जीवनका प्रमुख गतिविधिहरू, संस्कार कर्महरू, कर्मक्षेत्रमा प्रवेश, दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति, आर्थिक अवस्था, रूचि एवम् स्वभाव, साहित्यिक लेखन, प्रेरणा र प्रभाव, प्रथम रचना र प्रकाशित कृतिहरू, प्रकाशित कृतिहरूको संक्षिप्त सूची, पुरस्कार तथा सम्मान, जीवन र साहित्य सम्बन्धी धारणा जस्ता उपशीर्षकमा चर्चा गरी निष्कर्ष दिइएको छ ।

शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा **'हेमराज अधिकारीको व्यक्तित्वका विविध पक्षहरू'** मूल शीर्षक राखी त्यस अन्तर्गतका पृष्ठभूमि, बाह्य व्यक्तित्व, आन्तरिक व्यक्तित्व, सम्पादक व्यक्तित्व, समालोचक व्यक्तित्व, राजनैतिक व्यक्तित्व, खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व, खोज अनुसन्धानमूलक व्यक्तित्व, धार्मिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक व्यक्तित्व, निबन्धकार व्यक्तित्व, कवि व्यक्तित्व, प्राध्यपक व्यक्तित्व जस्ता उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ ।

चौंथों परिच्छेदमा **'साहित्यकार हेमराज अधिकारीको साहित्यिक यात्रा'** मूल शीर्षक अन्तर्गत पृष्ठभूमि, लेखनकार्यका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव, कविताको विकासक्रमको सन्दर्भमा हेमराज अधिकारीको उपस्थिति र योगदान, नेपाली कविताको विकासक्रममा हेमराज अधिकारीको उपस्थिति र योगदान, खण्डकाव्यको विकासक्रमको सन्दर्भमा हेमराज अधिकारीको उपस्थिति र योगदान, साहित्यकार हेमराज अधिकारीको साहित्यिक यात्राका चरण विभाजन जस्ता उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ ।

पाँचौं परिच्छेदमा **'साहित्यकार हेमराज अधिकारीको साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषण'** मूल शीर्षक अन्तर्गत कृतित्वको विधागत वर्गीकरण, खण्डकाव्यकार हेमराज अधिकारी 'महासम्मेलन' खण्डकाव्यको अध्ययन र विश्लषण, खोज तथा अनुसन्धानकर्ता हेमराज अधिकारी 'ताप्लेजुङ्गको नालीबेली', कविका रूपमा हेमराज अधिकारी 'विचलित वर्तमान' सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कविताको अध्ययन विश्लेषण, ताप्लेजुङ्गको कविता परम्परा तथा हेमराज अधिकारीको योगदान, हेमराज अधिकारी मूलभूत प्राप्तिको विधा, निष्कर्ष जस्ता उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ ।

शोधपत्रको अन्तिम छैटौं परिच्छेदमा **'उपसंहार'**मा साहित्यकार हेमराज अधिकारीको समग्र मूल्याङ्कन तथा भावी कार्यको संभावना उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ । शोधपत्रको समापन खण्डमा परिशिष्ट, सन्दर्भ ग्रन्थसूची राखेर शोधपत्रको अन्त्य गरिएको छ ।

विषयसूची

क्र.स.　**शीर्षक**　**पृष्ठ संख्या**

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय　१-५

१.१. शोध शीर्षक
१.२. शोधको प्रयोजन
१.३. शोधको विषय परिचय
१.४. समस्या कथन
१.५. शोधपत्रको उद्देश्य
१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा
१.७. शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता
१.८. शोधकार्यको सीमाङ्कन
१.९. सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि
१.१०. शोधकार्यको रूपरेखा

दोस्रो परिच्छेद

हेमराज अधिकारीको जीवनी　६-१४

२.१. पृष्ठभूमि
२.२. वंश परम्परा
२.३. पारिवारिक पृष्ठभूमि
२.४. जन्म र जन्मस्थान
२.५. बाल्यकाल
२.६. शिक्षादीक्षा
२.७. विद्यार्थी जीवनका प्रमुख गतिविधिहरू
२.८. संस्कार कर्महरू
२.८.१. छैटी
२.८.२. नामकरण
२.८.३. उपनयन
२.८.४. विवाह
२.९. कर्मक्षेत्रमा प्रवेश
२.१०. दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति
२.११. आर्थिक स्थिति

२.१२. रूचि एवम् स्वभाव
२.१३. साहित्यिक लेखन प्रेरणा र प्रभाव
२.१४. प्रथम रचना र प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू
२.१५. प्रकाशित कृतिहरूको सङ्क्षिप्त सूची
२.१६. पुरस्कार तथा सम्मान
२.१७. जीवन र साहित्य सम्बन्धी धारणा
निष्कर्ष

तेस्रो परिच्छेद

हेमराज अधिकारीको व्यक्तित्वका विविध पक्षहरू १५-२४

३.१. पृष्ठभूमि
३.२. बाह्य व्यक्तित्व
३.३. आन्तरिक व्यक्तित्व
३.३.१. सम्पादक व्यक्तित्व
३.३.२. समालोचक व्यक्तित्व
३.३.३. राजनैतिक व्यक्तित्व
३.३.४. खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व
३.३.५. खोज अनुसन्धानमूलक व्यक्तित्व
३.३.६. धार्मिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक व्यक्तित्व
3.3.7. निबन्धकार व्यक्तित्व
3.3.8. कवि व्यक्तित्व
3-3-9- प्राध्यापक व्यक्तित्व

चौंथो परिच्छेद

साहित्यकार हेमराज अधिकारीको साहित्यिक यात्रा २५-३६

4.1. पृष्ठभूमि
4.2. लेखनकार्यका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव
4.3. कविताको विकासक्रमको सन्दर्भमा हेमराज अधिकारीको उपस्थिति र योगदान
4.3.1. नेपाली कविताको विकासक्रम
4.3.2. नेपाली कविताको विकासक्रममा हेमराज अधिकारीको उपस्थिति र योगदान
4.4. खण्डकाव्यको विकासक्रमको सन्दर्भमा हेमराज अधिकारीको उपस्थिति

4.5. साहित्यकार हेमराज अधिकारीको साहित्यिक यात्राको चरण विभाजन
4.5.1. पृष्टभूमिकाल
4.5.2. प्रथम चरण (वि.सं. २०५० देखि २०५८ सम्म)
4.5.3. दोस्रो चरण (वि.सं. २०५९ देखि हालसम्म)

पाँचौं परिच्छेद

साहित्यकार हेमराज अधिकारीका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन, विश्लेषण ३७-१०९

5.1. कृतित्वको विधागत वर्गीकरण
5.1.1. खण्डकाव्यकार हेमराज अधिकारी
5.1.1.1. पृष्ठभूमि
5.1.1.2= साहित्यकार हेमराज अधिकारीको खण्डकाव्यगत विशेषता
5.1.1.3. हेमराज अधिकारीको खण्डकाव्यगत प्रवृति
5.1.1.3.1 विषयवस्तुगत प्रवृति
5.1.1.3.2. संरचनात्मक प्रवृति
5.1=1=3.3. रसभावगत प्रवृति
5.1=1=3.4= स्वरगत प्रवृति
5.1=1=3.5. लयगत प्रवृति
5.1=1=3.6. शैलीशिल्पगत प्रवृति
5.1=1=3.7. भाषिक प्रवृति
5.1.2. 'महासम्मेलन' खण्डकाव्यको अध्ययन र विश्लेषण
5.1.2.1. परिचय
5.1.2.2. विषयवस्तु
5.1.2.3. पात्रविधान
5.1.2.4. देशकाल परिस्थिति/परिवेश
5.1.2.5. केन्द्रीय कथ्य
5.1.2.6. भावविधान
5.1.2.7. लयविधान
5.1.2.8. अलङ्कार प्रयोग
5.1.2.9. सर्गयोजना
5.1.2.10. भाषाशैली
5.1.2.11. उद्देश्य
5.1.2.12. सारांश
5.1.3. खोज तथा अनुसन्धानकर्ता हेमराज अधिकारी

5.1.3.1. आमुख
5.1.3.2. 'ताप्लेजुङ्गको नालीबेली'को अध्ययन र विश्लेषण
5.1.3.2.1. आमूख
5.1.3.2.2. विषयवस्तु
5.1:3.2.3. ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि
5.1.3.2.4. ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको लोक साहित्य, पत्रपत्रिका र साहित्यिक संघ, संथाको गतिविधि
5.1.3.2.5. ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको साहित्य र साहित्यकारहरू
5.1.3.2.6. ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका व्यक्ति, व्यक्तित्वहरू
5.1.4. कविका रूपमा हेमराज अधिकारी
5.1.4.1. आमुख
5.1.4.2. 'विचलित वर्तमान'मा सङ्ग्रहित कविताको परिचयात्मक अध्ययन
5.1.4.3. ताप्लेजुङ्गको कविता परम्परा तथा कवि हेमराज अधिकारीको योगदान
5.1.4.4. हेमराज अधिकारीको मूलभूत प्राप्तिको विधा एवम् कृति

छैटौं परिच्छेद

उपसंहार १९०-११४

6.1. साहित्यकार हेमराज अधिकारीको समग्र मूल्याङ्कन
6.2. भावी कार्यको सम्भावना

परिशिष्ट

सन्दर्भ सूची

चिह्न प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिह्न	अर्थ
/	र, वा
...	क्रमशः/अरू अंश छ

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्णरूप
वि.सं.	विक्रम सम्वत
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्नमाध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
उमा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
कि.मी.	किलोमिटर
प्रा.क.	प्रारम्भिक कमिटि
गा.वि.स.	गाँउ विकास समिति
म.र.व.	महेन्द्ररत्न वहुमुखी
ने.रा.प्र.प्र.	नेपालराजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
डा.	डाक्टर
सम्पा.	सम्पादक
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
प्रा.	प्राध्यापक
चौं.सं.	चौंथो संस्करण
उपप्रा.	उपप्राध्यपक
स्ववीयु	स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन
ने.क.पा.	नेपाल कम्यूनिष्ट पार्टी
यु.एन.	युनाइटेड नेसन
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
प्र.ले.स.	प्रगतिशील लेखक संघ
आई.एस.सी.	ईन्टर मिडिएट अफ साइन्स
एस.एल.सी.	स्कुल लिभिङ्ग सर्टिपिकेट
एम.डी.	मास्टर अफ डिग्री